

МАКСИМ КАСЯНЧУК,

PhD, радник з питань стратегічної інформації, ЕКОМ — Євразійська коаліція зі здоров'я, прав, гендерного і сексуального різноманіття, Таллінн (48, Tööstuse, Tallinn, Estonia, 10416); науковий співробітник відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул Шовковична, 12)

MAKSYM KASIANCZUK,

PhD, Strategic Information Adviser, ECOM — Eurasian Coalition on Health, Rights, Gender and Sexual Diversity (48, Tööstuse, Tallinn, Estonia, 10416); Research Fellow at the Department of Social Expertise, Institute of Sociology, NAS of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

maxim.kasianczuk@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-0701-3595

Нелінійні зміни громадської думки стосовно ЛГБТ в Естонії та Україні¹

Вступ

Упродовж кількох останніх десятиліть соціальне, політичне та законодавче становище лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей (далі — ЛГБТ) суттєво покращилось, а ставлення до цих соціальних груп стало більш сприятливим, проте дискримінація ЛГБТ та злочини на ґрунті ненависті залишаються поширеними (Annual Review, 2022). Ставлення до ЛГБТ є добрим предиктором дискримінаційної поведінки та злочинів, базованих на упередженнях (Steffens & Preuß, 2020).

Вимірювання ставлення населення до лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей (ЛГБТ) почались у США та Західній Європі з 1960-х років, коли у науковій літературі з'явився термін «гомофобія» (за аналогією до якого

¹ Матеріали презентованого у статті дослідження було частково представлено на Міжнародній науковій конференції «Феномен соціальної консолідації у Центральній-Східній Європі: нові реалії та виклики» (26.09.2023, Одеса) та XV національній конференції Литовської спілки соціологів «Vertinanti visuomenė: kaip atliepti kokybės ir visuomeninio gėrio ilgesį?» (6–7.10.2023, Klaipėda). Автор дякує колегам, котрі посприяли підготовці рукопису, а саме: Tarmo Jüristo (голова правління Фонду «Ліберальний громадянин»), Мирославу Бінгелю (незалежний консультант), Сергію Сальнікову (головний фахівець з наукових досліджень, Центр громадського здоров'я МОЗ України).

пізніше виникли ще «біфобія» і «трансфобія») (Herek, McLemore, 2019; Herek, McLemore, 2013). Оскільки далеко не завжди негативне ставлення до гомо- і бісексуальних, а також трансгендерних людей є власне фобією, себто ірраціональним страхом, то пізніше дослідники запропонували інші терміни, такі як сексуальні упередження, гомонегативність, гетероцентричність сприйняття тощо.

Такі вимірювання здебільшого виконують під час репрезентативних опитувань за національними вибірками, а спектр застосовуваного інструментарію простягається від одиничних питань на кшталт «чи є прийнятною гомосексуальність?» до різноманітних шкал. Концепція ставлення є комплексом трьох компонентів — когнітивного, афективного і поведінкового, але крім цього дослідники розрізняють явне та приховане ставлення (Steffens & Preuß, 2020). Національні репрезентативні дослідження фіксують, як правило, явне ставлення через прямі запитання, однак варто мати на увазі, що ці дані можуть викривлятися через соціальну бажаність певних переконань.

Історія досліджень ставлення населення або його окремих груп до ЛГБТ починається в Україні ще до повного її відокремлення від СРСР — перше запитання «Наскільки ви згодні з твердженням ‘Гомосексуалісти (*sic!* — М.К.) — це такі ж люди?’» було поставлено у січні 1991 року в рамках опитування ($N = 1739$) Інституту соціології НАНУ «Політична культура населення України» (28% відповіли ствердно проти 46% незгодних; масиви даних доступні через портал <https://ukraine.survey-archive.com>). Слід нагадати, що карне переслідування мужолозтва було скасоване в Україні тільки наприкінці 1991 року. Дослідження згодом повторили ($N = 1752$) у листопаді 1991-го, а результати не змінилися.

Того ж року в жовтні аналогічне запитання Київський міжнародний інститут соціології включив до свого омнібуса ($N = 2056$) «Взгляды населения Украины на политические проблемы и предпочтения относительно СМИ» та повторив аж у жовтні 2006-го ($N = 2000$). В обох дослідженнях згодних із твердженням «Суспільство має ставитися до гомосексуалістів (*sic!* — М.К.), як до всіх інших людей» було 32% (масиви даних доступні через портал <https://ukraine.survey-archive.com>).

Аж до 2002 року ці спроби були спорадичними, а дані не є прямо зіставними через суттєві відмінності у формулюваннях запитань (Касянчук та ін., 2022).

Від 2002 року завдяки зусиллям двох ЛГБТ-організацій (ЛГБТ-центр «Наш світ» і Центр «Донбас-СоцПроект») такі дослідження стають регулярними й порівнюваними. Так, ЛГБТ-центр «Наш світ» замовляв їх як частину омнібусів спочатку компанії «ТНС-Україна», а потім КМІСові у 2002, 2007, 2011, 2016, 2022 і 2023 роках (Зинченков та ін., 2011; Сприйняття ЛГБТ, 2022; Сприйняття ЛГБТ, 2023; Ставлення, 2016). Центр «Донбас-СоцПроект» разом з партнерами проводив власні опитування у 2013 (Привалов та ін., 2013), 2016 (Шестаковський та ін., 2016) і 2021 (Касянчук та ін., 2022) роках. Існують також дані українських опитувань на замовлення *National Democratic Institute* (серпень 2022-го, січень і травень 2023-го, <https://www.ndi.org/>).

Поряд із цим репрезентативні дані національного рівня із застосуванням інших запитань можна отримати із масивів міжнародних наукових проєктів: Європейського соціального дослідження (з другого по шостий раунд, 2004–

2012), опитування Світового дослідження цінностей та Європейського дослідження цінностей (1996 та 2020 роки), опитування компанії *Pew Research Center* (2002–2019 роки).

Принагідно слід наголосити, що після 1991 року українська академічна соціологія повністю ігнорувала ЛГБТ-проблематику, наприклад, у жодному із Моніторингів думок населення України не було запитань щодо ставлення до ЛГБТ (ризикну твердити, що повне ігнорування існування мінімум 2% населення зумовлюється стигматизованістю цієї проблематики).

Ситуація в іншій пострадянській країні — Естонії — є аналогічною. Історія опитувань населення Естонії щодо ставлення до гомосексуальності та ЛГБТ починається 1989 року (Kotter, 2002), коли було опитано 180 студентів (середній вік 22 роки) двох найбільших ВНЗ Таллінна. 46% респондентів уважали гомосексуальність за хворобу, половина розглядали гомосексуальність як неприродну форму сексуальності, хоча при тому 74% не погодилися з ідеєю ізолювати гомосексуалів від суспільства (Nogel, 1991). За десять років, у 2000-му було проведено наступне опитування, під час якого зібрано 271 анкету мешканців Таллінна (Kotter, 2002). Згідно із результатами, 58% респондентів можна було назвати такими, що мають високі рівні гомофобії.

Дані наступних років щодо ставлення естонського суспільства до ЛГБТ можна отримати з кількох незалежних джерел — дослідження *Eurobarometer* (2006–2009, 2012, 2015 і 2019 роки), *CRONOS* (перша та п'ята хвили), *World Values Survey* (1996, 2011 і 2018 роки), *European Social Survey* (від другої до десятої хвили) (<https://www.europeansocialsurvey.org>) та регулярні опитування на замовлення Центру з прав людини (назва естонською *Inimõiguste keskus*, <https://humanrights.ee>). Крім даних Центру з прав людини деякі інші результати було отримано на замовлення Фонду «Ліберальний громадянин» (назва естонською *SA Liberaalne kodanik*, <https://salk.ee>). У кожному з них наступність питань, методики та вибіркового сукупностей дає змогу порівняти зміни ставлення до ЛГБТ у часі.

Попри накопичений масив даних про зміни ставлення до ЛГБТ, які відбувалися із плином часу, аналіз їх зводився, як правило, або до констатації змін (наприклад, у звіті КМІСу (Сприйняття ЛГБТ, 2023)), або до крос-секційного розгляду статистичних зв'язків між залежними та незалежними змінними. Такий підхід не є унікальним ані для України, ані для Естонії. До прикладу, дуже детальне дисертаційне дослідження динаміки ставлення до ЛГБТ населення США з 1998 по 2016 рік (Manley, 2018) також базується на серії крос-секційних аналізів національних опитувань.

У цій статті я пропоную інший підхід до аналізу наявних даних про суспільну підтримку ЛГБТ — розглядати суспільство (в нашому випадку українське та естонське) як систему, зміна параметрів якої в часі описується певною математичною моделлю, котра є спрощеним відображенням комплексу реальних процесів.

У такий спосіб системи вивчають у різних сферах знання, а власне математичні моделі є незалежними від того, що саме є предметом вивчення — розпад атомів у фізиці, швидкість перетворення речовин у хімії, популяційна динаміка в екології чи демографії, закономірності розвитку епідемії COVID-19 чи пове-

дінка виборців. Математичне моделювання суспільних процесів було започатковане в Україні академіком М. Амосовим (Паніотто, 2014).

Вихідні дані

Використовувані в міжнародних і національних наукових проектах запитання стосовно ставлення населення до ЛГБТ, а також роки відповідних досліджень систематизовано у табл. 1. Як видно, найбільше даних про ЛГБТ в цілому (інколи ЛГБТ ототожнюється з ЛГБ), тоді як проблематика трансгендерності почала виокремлюватися тільки з 2012 року в опитуваннях *Eurobarometer*. З точки зору охоплених тем, для Естонії найбільш різнобічними є дані Центру з прав людини, а для України — Центру «Донбас-СоцПроект». Водночас у плані протяжності найповнішими для Естонії є дані ESS (2004–2020 роки, 9 точок), Центру з прав людини (2012–2023 роки, 6 точок) і *Eurobarometer* (2006–2019 роки, 6 точок), а в Україні лідером є ЛГБТ-центр «Наш світ» (2002–2023 роки, 6 точок) і ESS (2004–2012 роки, 5 точок). Окреме місце в Естонії посідають дані Фонду «Ліберальний громадянин» — попри їхній обсяг (22 повторювані опитування майже 2% населення країни) охоплюваний час є доволі малим (2021–2023 роки).

Таблиця 1

Джерела репрезентативних лонгітюдних даних національного рівня стосовно ставлення населення до ЛГБТ в Естонії та Україні

Дослідження	Запитання ⁽¹⁾	Роки
Естонія		
<i>Eurobarometer</i> ⁽²⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальні шлюби слід дозволити по всій Європі»?	2006, 2015, 2019
	Чи маєте ви друзів або знайомих серед сексуальних меншин (геїв, лесбійок або бісексуальних людей)?	2007–2009, 2012, 2015, 2019
	Чи маєте ви друзів або знайомих серед трансгендерних людей?	2012, 2015, 2019
	Коли компанія хоче взяти когось працювати і має при тому двох рівних кандидатів, то чи буде, на вашу думку, гомосексуальна орієнтація погіршувати шанси одного з них?	2007–2009, 2012, 2015, 2019
	Чи були ви впродовж останніх 12 місяців свідком, коли хтось зазнав дискримінації чи насильства через сексуальну орієнтацію?	2009, 2012, 2015, 2019
	Чи були ви протягом останніх 12 місяців свідком, коли хтось зазнав дискримінації чи насильства через гендерну ідентичність?	2012, 2015, 2019
	Наскільки комфортним для вас було б мати людину із сексуальних меншин (геїв, лесбійок, бісексуальних людей) на найвищій виборній політичній посаді?	2008, 2009, 2012, 2015, 2019
	Наскільки комфортним для вас було б мати трансгендерну людину на найвищій виборній політичній посаді?	2012, 2015, 2019

World Values Survey ⁽³⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальність є виправданою»?	1996, 2011, 2018
	Тут перераховані різні групи людей. Назвіть групи, з представниками яких ви не хотіли б жити по сусідству... Гомосексуали	
European Social Survey ⁽⁴⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «геї і лесбійки вільні жити так, як вони хочуть»?	2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2020
	Соромно мати за близького члена родини гея чи лесбійку	
	Пари геїв чи лесбійок мають право на адопцію дітей	
Опитування на замовлення Eesti inimõiguste keskus ⁽⁵⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальність є прийнятною»?	2012, 2014, 2017, 2019, 2021, 2023
	Я б не почував себе некомфортно в компанії, де є геї	
	Я б не почував(-ла) себе некомфортно в компанії, де є лесбійка	
	Я б щось купив у продавця, про якого знаю, що він є геєм або вона є лесбійкою	
	Я б віддав свій голос за кандидата, незалежно від того, чи є він геєм або вона лесбійкою	
	Я б відвідував лікаря, про якого знаю, що він є геєм або лесбійкою	
	Мене не тривожило б, якби я знав, що вчитель дитини є відкритим геєм або лесбійкою	
	Я б дозволив своїй дитині грати в домі друга, чиї батьки є гомосексуалами	
	Я б дозволив своїй дитині дивитись телепрограми чи фільми, де йдеться про гомосексуальні стосунки	
	Моє ставлення до своєї дитини не стало б гіршим, якби він був геєм чи вона була б лесбійкою	
	Я стикався з гомосексуальною людиною	
	Дозвіл одностатевих шлюбів зменшить цінність різностатевих шлюбів	
	Одностатеві партнери в шлюбі чи реєстрованому цивільному партнерстві повинні мати можливість усиновлювати дітей	
	Самотній геї чи самотня лесбійка повинна мати можливість усиновлювати дітей	
	Якщо в одного з партнерів є дитина, то у іншого партнера тої таки статі могло би бути право цю дитину всиновити чи в дочерити	
У партнерів однієї статі має бути можливість своє спільне проживання офіційно зареєструвати на підставі закону про спільне проживання		

Опитування на замовлення Eesti inimõiguste keskus ⁽⁵⁾	У партнерів однієї статі (геїв і лесбійок) має бути право одружитись одне з одним	2014, 2017, 2019, 2021, 2023
	Геї та лесбійки повинні мати законодавчий захист проти дискримінації не тільки у сфері праці, але також в освіті, охороні здоров'я, наданні товарів і послуг	
Опитування на замовлення SA Liberaalne kodanik ⁽⁶⁾	Публічні заклики до ненависті щодо геїв і лесбійок повинні бути кримінально переслідувані	22 опитування протягом 2021–2023 рр.
	На мій погляд, держава повинна була б законодавчо уможливити реєстрацію партнерства також для тих пар, які з певних причин не хочуть або не можуть одружитись (напр., для одностатевих пар)	
Україна		
World Values Survey ⁽³⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальність є виправданою»?	1996, 2006, 2011, 2020
	Назвіть групи, з представниками яких ви не хотіли б жити по сусідству... Гомосексуали	
European Social Survey ⁽⁴⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «геї і лесбійки вільні жити так, як вони хочуть»?	2004, 2006, 2008, 2010, 2012
Pew Research Center ⁽⁷⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальність має бути прийнята суспільством»?	2002, 2007, 2011, 2019
Опитування на замовлення ЛГБТ-центру «Наш світ» ⁽⁸⁾	На вашу думку, жителі України, які мають гомосексуальну орієнтацію (з 2022 року — ЛГБТ-жителі України), повинні мати такі ж права, що й інші громадяни нашої країни?	2002, 2007, 2011, 2016, 2022, 2023
	Як ви в цілому ставитесь до людей гомосексуальної орієнтації (з 2022 року — ЛГБТ (гомо/бісексуальних і трансгендерних) людей)?	2016, 2022, 2023
	Підтримуєте ви чи не підтримуєте запровадження реєстрованого партнерства для одностатевих пар, подібного до звичайного шлюбу, але без права на спільне всиновлення дітей?	2016, 2022, 2023
	Чи вважаєте ви, що гомосексуальні пари повинні мати право реєструвати свої відносини подібно до звичайної подружньої пари?	2002, 2007, 2011
	Чи вважаєте ви, що гомосексуальні громадяни мають право виховувати дітей?	2002, 2007, 2011
Опитування ЛГБТ-центру «Донбас-СоцПроект» ⁽⁹⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальність має бути прийнята в суспільстві»?	2013, 2016, 2021
	Наскільки ви згодні з твердженням: «геї, лесбійки, бісексуальні та трансгендерні люди повинні користуватися такими ж правами, як і інші громадяни України»?	
	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальні пари повинні мати право зареєструвати свої стосунки, як і звичайна подружня пара»?	

Опитування ЛГБТ-центру «Донбас-СоцПроект» ⁽⁹⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальні громадяни мають право виховувати та/або всиновлювати дітей»?	2013, 2016, 2021
	Чи маєте ви друзів, знайомих, рідних із числа ЛГБТ?	
	Наскільки ви згодні з твердженням: «гомосексуальність має бути прийнята в суспільстві»?	
	Оцініть, будь ласка, ваше ставлення до людей із числа лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей	
Опитування Національного інституту демократії ⁽¹⁰⁾	Наскільки ви згодні з твердженням: «ЛГБТ+ люди повинні мати такі ж права, як і інші»	Серпень 2022, січень і травень 2023

Примітки:

(1) до таблиці включено тільки ті запитання, які фігурували як мінімум у трьох хвилях згадуваних досліджень;

(2) основні дані *Eurobarometer* у вигляді одновимірних розподілів за країнами доступні на сайті: <https://europa.eu/eurobarometer/screen/home>;

(3) масиви даних Світового дослідження цінностей доступні на сайті: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>;

(4) масиви даних Європейського соціального дослідження доступні на сайті: <https://www.europeansocialsurvey.org>;

(5) звіти про опитування Естонського центру з прав людини з ЛГБТ-проблематики доступні на сайті: <https://humanrights.ee/teemad/vordne-kohtlemine/eesti-elanike-hoiakud-lgbteemadel/>;

(6) дані не є публічно доступними. Фонд «Ліберальний громадянин» дозволив автору використовувати бази проведених опитувань у пов'язаній з ЛГБТ частині (комунікація з Tarmo Jüristo, <https://www.facebook.com/tarmojuristo>, з 17 по 20 серпня 2023 року);

(7) одновимірні розподіли відповідей у дослідженнях *Pew Research* доступні в публікації (Poushter, Kent, 2020);

(8) одновимірні розподіли відповідей у дослідженнях на замовлення Центру «Наш світ» доступні в публікаціях (Зинченков та ін., 2011; Сприйняття ЛГБТ, 2022; Сприйняття ЛГБТ, 2023; Ставлення, 2016);

(9) аналіз даних всіх трьох опитувань ЛГБТ-центру «Донбас-СоцПроект» див.: (Касянчук та ін., 2022);

(10) одновимірні розподіли відповідей у дослідженнях на замовлення Національного інституту демократії доступні в презентаціях на сайті <https://www.ndi.org/>

У цій статті головну увагу буде приділено даним Центру з прав людини (вони охоплюють період від початку громадського обговорення закону про реєстроване цивільне партнерство і до моменту ухвалення парламентом країни рішення про запровадження ґендерно-нейтрального шлюбу), а також даним ЛГБТ-центру «Наш світ» (вони охоплюють період від розбудови кланово-олігархічної системи, т. з. кучмізму, аж до першого року Великої війни). Дані інших наукових проєктів можуть бути використані для перевірки моделі на альтернативних часових рядах. У таблиці 2 наведено використані вихідні дані для аналізу і побудови математичної моделі.

**Дані про ставлення населення України та Естонії
до рівноправ'я ЛГБТ, % [95% ДІ]**

Рік	Україна*	Естонія**
	Жителі, які мають гомосексуальну орієнтацію, повинні мати такі ж права, що й інші громадяни нашої країни	У партнерів однієї статі (геїв і лесбійок) має бути право одружитись одне з одним
2002	42 [40–44]	–
2007	34 [32–36]	–
2011	36 [34–38]	–
2012	–	34 [31–37]
2014	–	30 [27–33]
2016	33 [31–35]	–
2017	–	39 [36–42]
2019	–	38 [35–41]
2021	–	47 [44–50]
2022	64 [62–66]	–
2023	67 [65–69]	53 [50–56]

Примітки: розрахунки виконано автором на підставі даних із відкритих джерел, а саме: * ЛГБТ-центр «Наш світ» (Зинченков та ін., 2011; Сприйняття ЛГБТ, 2022; Сприйняття ЛГБТ, 2023; Ставлення, 2016); ** Inimõiguste keskus (Rünne et al., 2023).

Вибір моделі

Найпростішим прикладом уживаних моделей є лінійна регресія, коли дослідник припускає, що зміна одного параметра моделі пов'язана із пропорційною зміною іншого параметра, причому суто спекулятивно нескінченно велика зміна одного параметра має наслідком іншу нескінченно велику зміну параметра іншого. Очевидно, що в реальних системах зміни обмежені певними границями (наприклад, зміни громадської думки обмежуються інтервалом від 0 до 100% членів досліджуваної сукупності). Саме тому, застосовуючи лінійні моделі, дослідник мусить обов'язково вказати інтервал, у межах якого ця модель має сенс.

Більш поширеними є нелінійні моделі. Водночас їхній математичний апарат є складнішим у зіставленні з лінійними. Нелінійні моделі вимагають також більших зусиль для змістовної інтерпретації отриманих результатів (іншими словами, практично будь-яка сукупність точок на графіку «досліджуваний параметр ~ час» може бути більш чи менш вдало описана якимось математичним рівнянням, інколи дуже екзотичним, проте що саме означає застосоване рівняння і чи можна з його застосуванням щось правдоподібно передбачити, є головною проблемою аналітика).

Процес створення моделі певного процесу може бути як апіорним, так і апостеріорним. У першому випадку на підставі знання про окремі, дрібніші та простіші процеси створюється модель комплексного процесу. Так, якщо ми припускаємо, що групи людей повільно змінюють свою думку, знаємо, що молодь більш ліберально ставиться до ЛГБТ, ніж старші люди, і знаємо, що життя

людини не є нескінченним, то ми можемо припустити, що із плином часу і змінною поведінкою ставлення до ЛГБТ буде дедалі ліберальнішим (Jarasiunaite-Fedosejeva, 2022). Так само прикладами апріорного моделювання є прогнози поведінки економічних агентів із застосуванням теорії ігор (Şirbu et al., 2017) або моделювання еволюції суспільних продуктивних сил (Повещенко, Чеховой, 2001).

У випадку апостеріорного створення моделі подібності у поведінці декількох систем дають підставу зробити узагальнення, зокрема застосувати певне математичне рівняння, і в разі його застосовності далі змістовно інтерпретувати окремі компоненти моделі. Прикладом є застосування відомого з популяційної біології рівняння до пояснення закономірностей розвитку епідемії COVID-19 (Lee et al., 2020).

Наявні в Україні та Естонії емпіричні дані про ставлення суспільства до ЛГБТ є доволі обмеженими як через небажання дослідників займатись стигматизованою темою, так і через брак ресурсів для багаторічного і багаторівневого моніторингу стану громадської думки. Це призводить до того, що наявні лонгітюдні дані є відповідями на малу кількість стандартизованих питань, супроводжуваних невеликою кількістю соціально-демографічних даних або навіть без них. Іншими словами, наявні дані зводяться до зміни певного (в кожному науковому проєкті свого) параметра в часі, що за нечисленними винятками не є достатнім для побудови апріорної моделі. Натомість ці дані можуть бути зіставлені як одне з одним (не на рівні відсотків, а саме за характером змін), так і з уживаними в інших царинах людського знання моделями поведінки закритих систем.

З таблиці 2 видно, що в період з 2002 по 2007 рік суспільна підтримка рівних прав для ЛГБТ в Україні значимо знизилася (від 42 [40–44]% до 34 [32–36]%) і потім залишалася стабільною аж до 2016 року. В період з 2016 по 2022 рік відбулося різке зростання (з 33 [31–35]% до 64 [62–66]%), після чого підтримка впродовж року значимо не змінилася. Хоча правомірною видається гіпотеза про те, що таке різке зростання зумовлене як змінами в методиці опитування (2016 рік — *face-to-face* (Ставлення, 2016), 2022 і 2023 роки — *SATI* (Сприйняття ЛГБТ, 2022; Сприйняття ЛГБТ, 2023)), так і змінами у генеральній популяції через початок масштабних бойових дій, втрату територій та міграцію населення, проте порівняння з аналогічними даними опитування Центру «Донбас-СоцПроєкт», виконаними у 2016 і 2021 роках тільки *face-to-face* (Касянчук та ін., 2022) (24 [20–28]% та 35 [31–39]% відповідно), доводить, що зростання почалося раніше, ніж масштабне військове вторгнення Російської Федерації в Україну. Порівняння з даними *National Democratic Institute* показує, що висока підтримка під час війни рівних прав для ЛГБТ не є випадковим результатом одного дослідження. Так само, порівняння даних 2011 (Зинченков та ін., 2011) та 2016 років (Ставлення, 2016) вказує на те, що ані зміна фірми-виконавиці польового етапу (TNS-Ukraine і КМІС відповідно), ані втрата частини територій після 2014 року і, отже, недостатність частини популяції для дослідження не позначилися на результатах (36 [34–38]% та 33 [31–35]% відповідно).

Відмінності даних різних опитувань, отриманих практично одночасно (на рисунку 2 це дані Центру «Наш світ» та *National Democratic Institute* — 64 [62–66]% і 54 [52–56]% відповідно на початку 2022 року та 67 [65–69]% і 65 [63–67]%

в середині 2023-го, в усіх випадках польовий етап реалізовував КМІС), показують, що справжній діапазон похибок є ширшим, ніж розраховані $\pm 2\%$. Таким чином, спостережуване на початку (між 2002 і 2007 роками) зменшення може бути суто позірним (згідно з даними КМІСу між 1991-м і 2006 роками не змінилася частка згодних із твердженням «Суспільство має ставитися до гомосексуалістів (*sic!* — М.К.), як до всіх інших людей»).

Дані для більш стабільної Естонії (не змінювалися ані територія, ані генеральна сукупність, ані методика, ані фірма-виконавиця польового етапу) демонструють (табл. 2) таку картину — суспільна підтримка права геїв і лесбійок на укладення одностатевого шлюбу з 2012-го по 2019 рік не змінювалася (34 [31–37]% і 38 [35–41]% відповідно), тоді як у період з 2019 по 2021 рік значимо зросла (від 38 [35–41]% до 47 [44–50]%), після чого зміни уповільнилися.

Отже, в обох країнах ми маємо справу із так званими сигмоїдальними кривими, коли період стабільно низької підтримки змінюється нетривалим періодом швидкого її зростання, який у подальшому сповільнюється чи припиняється, і знову підтримка залишається стабільною, але при тому високою.

Сімейство використовуваних у науці сигмоїдальних кривих є дуже широким, а відповідні рівняння відрізняються різною кількістю залучених до розрахунків величин (див., приміром, рівняння Бернуллі, Фергюльста-Пірла та ін.). Доступні дані указують на чотири параметри, які є мінімально необхідними для моделі — тривалість періоду низької стабільної підтримки, швидкість змін у період інтенсивного зростання, рівень стабільно низької та стабільно високої підтримки. Принагідно зазначу, що рівень стабільно високої підтримки не може бути більшим від 100%. Таким чином, мінімальна математична модель змін описуватиметься рівнянням (1), а зміст його параметрів проілюстровано на рис. 1.

$$y = \alpha + \frac{\beta - \alpha}{1 + e^{k \cdot (\delta - t)}} \quad (1)$$

де y — значення досліджуваної величини (в контексті цієї статті — суспільної підтримки ЛГБТ) у певний момент часу t ; α і β — відповідно мінімальне та максимальне значення y ; k — швидкість змін у період швидкого зростання підтримки; δ — час від початку вимірювань до початку швидкого зростання підтримки.

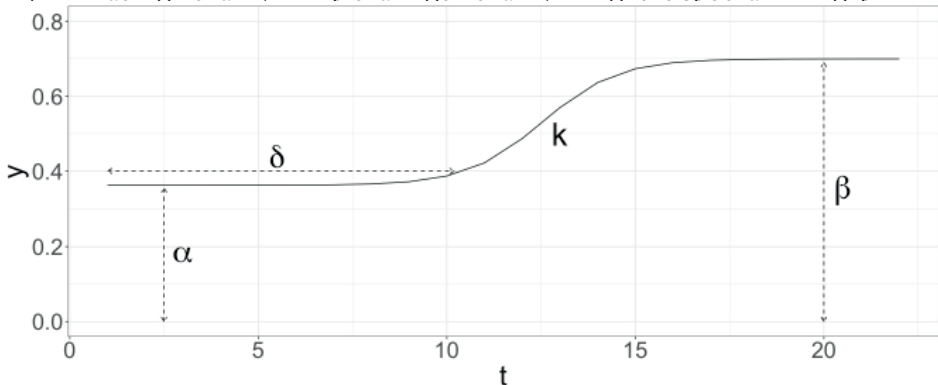


Рис. 1. Загальний вигляд модельної функції та зміст її параметрів

Результати розрахунків та їх обговорення

Статистичні пакети дають можливість знайти теоретичні параметри моделі за відомими емпіричними результатами опитувань (див. табл. 2). Для розрахунків та підготовки ілюстрацій (рис. 2, рис. 3) у цій публікації я використовував статистичний пакет R (R Core Team, 2020).

Із наведених рисунків можна побачити, що дані Естонії на відміну від даних України характеризують середній, нестационарний стан — 2015 рік, одразу після ухвалення Парламентом законодавчої основи для реєстрації цивільних партнерств, період (11 років) стабільно низької підтримки права на шлюб завершився (дані вхопили тільки останній його відтинок); далі аж до 2023 року тривала інтенсивна суспільна і політична дискусія, а підтримка рівних прав швидко збільшувалася; одразу після останнього опитування правляча коаліція трьох ліберальних партій змогла не тільки провести через Парламент прикладні акти до Закону про цивільне партнерство (без них цей інститут практично не функціював), а й змінити дефініцію шлюбу на гендерно-нейтральну (це означає, що з 1 січня 2024 року шлюб можуть укласти двоє повнолітніх мешканців країни незалежно від їхньої статі). Проте оскільки суспільство як будь-яка складна система має певну інерцію, то до повної нормалізації інституту одностатевого шлюбу в суспільній свідомості ще потрібен деякий час, тому на рис. 3 не видно максимуму (66%), який згідно з моделлю буде досягнутий на початку 2030-х років.

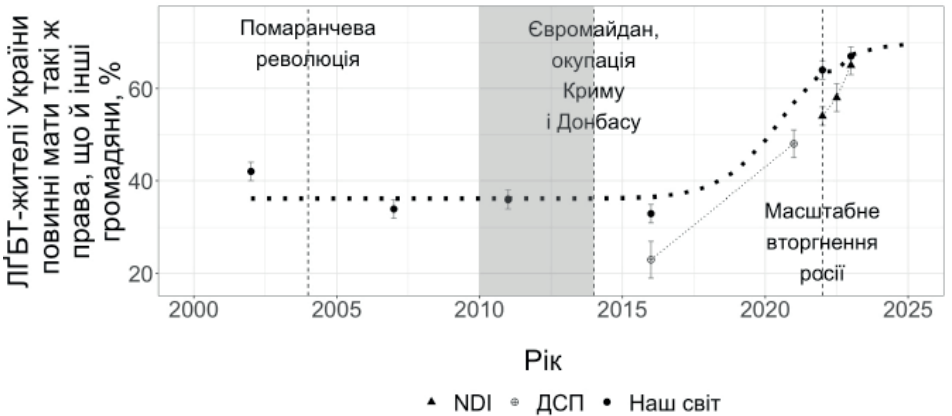


Рис. 2. Зміни в ставленні населення України щодо рівних прав для ЛГБТ відповідно до даних Центру «Наш світ», Центру «Донбас-СоцПроект» (ДСП) та Національного інституту демократії (NDI). Рисунок створено автором. На рисунку: вертикальні переривчасті лінії показують три ключові моменти новішої історії України; період інтенсивних соціальних протестів (Податковий Майдан, Мовний Майдан, заворушення через вбивство Оксани Макар та зґвалтування у Врадіївці та ін.) показано сірою заливкою. Крива відповідає розрахованій за рівнянням (1) моделі ($\alpha = 36\%$, $\beta = 70\%$, $\kappa = 4\%$ на рік, $\delta = 19$ років)

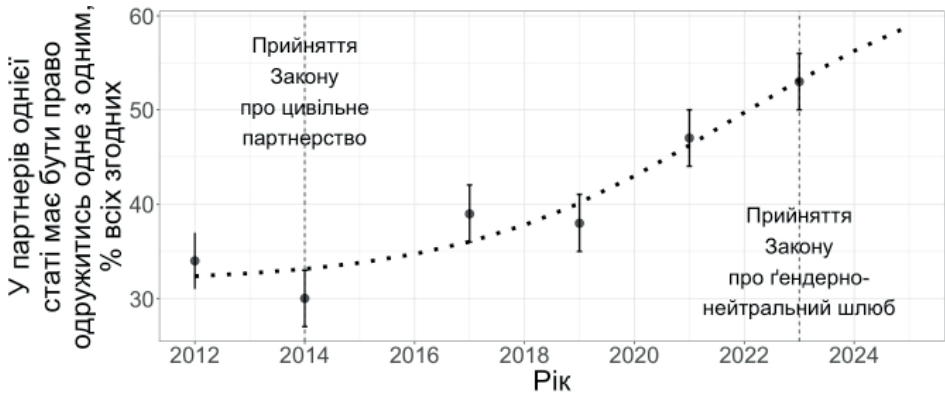


Рис. 3. Зміни в ставленні населення Естонії щодо права геїв і лесбійок укласти одностатевий шлюб відповідно до даних Естонського центру прав людини (точки і відповідні 95% ДІ). Рисунок створено автором. На рисунку: вертикальні переривчасті лінії показують моменти прийняття Парламентом Естонії Закону про реєстроване цивільне партнерство та про гендерно-нейтральний шлюб. Крива відповідає розрахованій за рівнянням (1) моделі ($\alpha = 32\%$, $\beta = 66\%$, $\kappa = 4\%$ на рік, $\delta = 11$ років)

Дані щодо Естонії, які стосуються періоду до 2012 року, можна отримати з опитувань *European Social Survey*. Вони показують (рис. 4), що з 2004 року (момент вступу країни до Європейського Союзу) до 2014-го (ухвалення Парламентом Закону про реєстроване цивільне партнерство) ставлення населення країни до ЛГБТ незначно коливалося довкола середнього значення за шкалою, тоді як з 2014-го зміни на краще уявилися. Так, стабільний десятилітній період (2004–2014 роки) добре узгоджується з моделлю, яка постулює початковий

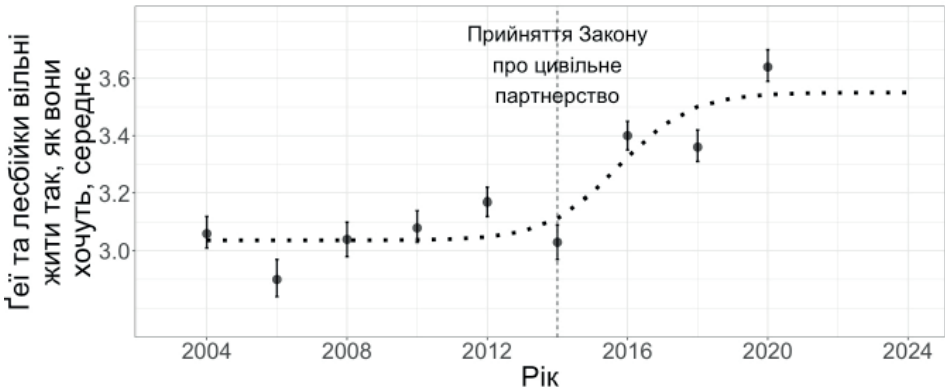


Рис. 4. Середні відповідей жителів Естонії в дослідженні *European Social Survey* на питання «Наскільки ви згодні з тим, що геї та лесбійки вільні жити так, як вони хочуть?» (шкала від 1 — повністю незгоден до 5 — повністю згоден). Рисунок створено автором на основі відкритих даних (ESS, 2004; ESS, 2006; ESS, 2008; ESS, 2010; ESS, 2014; ESS, 2016; ESS, 2020; ESS, 2013). На рисунку: крива візуалізує розраховану за рівнянням (1) модель ($\alpha = 3,04$, $\beta = 3,35$, $\kappa = 1$ пункт на рік, $\delta = 13$ років), а вертикальна переривчаста лінія показує момент прийняття Парламентом Естонії Закону про реєстроване цивільне партнерство

стабільний період, не зафіксований, на жаль, даними Естонського центру з прав людини.

У таблиці 3 наведено результати розрахунків для деяких інших запитань щодо ставлення естонського суспільства до ЛГБТ. Частина запитань з таблиці 1 не ввійшла до таблиці 3 із двох причин: а) недостатня (менш як шість) для повноцінного моделювання кількості точкових замірів або нетривалий час, упродовж якого зроблено серію досліджень (тобто в суспільстві не встигли відбутися значимі зміни); б) розкид отриманих у дослідженнях різних років значень є або незначним, що також унеможливорює побудову моделі, або таким, що не утворює криву, описувану рівнянням (1).

Таблиця 3

Розраховані параметри рівняння (1) для змін у часі відповідей на окремі запитання досліджень, проведених в Естонії (%)

Запитання	α	β	κ	δ
Наскільки ви згодні... (повністю згоден + радше згоден), опитування на замовлення Центру з прав людини (2012–2019)				
Гомосексуальність є прийнятною	37	57	12	9
У партнерів однієї статі (і лесбійок) має бути право одружитись одне з одним	32	66	4	11
Одностатеві партнери в шлюбі чи реєстрованому цивільному партнерстві повинні мати можливість усиновлювати дітей	25	48	15	9
У партнерів однієї статі має бути можливість своє спільне проживання офіційно зареєструвати на підставі закону про спільне проживання	43	65	19	9
Мене не тривожило б, якби я знав, що вчитель дитини є відкритим геєм або лесбійкою	40	59	18	9
Я б не почував себе некомфортно в компанії, де є гей / лесбійка	47	77	6	10
Я б щось купив у продавця, про якого знаю, що він є геєм або вона лесбійкою	66	80	17	9
Я б віддав свій голос за кандидата, незалежно від того, чи є він геєм або вона лесбійкою	45	64	21	9
Я б дозволив своїй дитині грати в домі друга/подруги, чиї батьки є гомосексуалами	32	63	5	10
Опитування ESS (2004–2020)				
Геї та лесбійки вільні жити так, як вони хочуть (шкала від 1 — повністю незгоден до 5 — повністю згоден)	3,04	3,55	1	13
Опитування Eurobarometer (2007–2019)				
Маю друзів або знайомих серед сексуальних меншин (геїв, лесбійок або бісексуальних людей)?	0	26	4	2

Разом із тим варіанти запитань, які містяться в таблиці 3, характеризують всі три компоненти ставлення до ЛГБТ. Так, когнітивний компонент відображають запитання «у партнерів однієї статі має бути право / можливість...», «геї та ле-

сбійки вільні жити так, як вони хочуть», афективний — запитання «гомосексуальність є прийнятною», «мене не тривожило б, якби я знав, що вчитель дитини є відкритим геєм або лесбійкою», «я б не почував себе некомфортно в компанії, де є гей / лесбійка», а поведінковий — «я б щось купив у продавця, про якого знаю, що він є геєм або вона лесбійкою», «я б віддав свій голос з кандидата, незалежно від того, чи є він геєм або вона лесбійкою», «я б дозволив своїй дитині грати в домі друга/подруги, чиї батьки є гомосексуалами».

З таблиці 3 видно, що початковий період низької стабільної підтримки ЛГБТ (δ) для більшості запитань у середньому становить 11 років, що є зіставним з періодом, який об'єднує одне покоління (приблизно 15 років згідно з (Jarasiunaite-Fedosejeva, 2022)), а між окремими компонентами ставлення (афективним, когнітивним і поведінковим) немає значущих відмінностей між параметрами моделей.

Українські дані охоплюють значно триваліший період (2002–2023, тобто 21 рік), тому вони дають можливість побачити не лише довгий початковий період (19 років), коли суттєвих змін не відбувалося, а й період дуже швидких змін (з 2016-го по 2022 рік), які вочевидь потім сповільнилися. Згідно з моделлю максимум суспільної підтримки рівних прав для ЛГБТ (70%) мав бути досягнутий наприкінці 2020-х років.

Однак інших українських даних, які б охоплювали тривалий період та мали б достатню для розрахунків моделей кількість досліджень, на жаль, немає, так само як немає даних, які б дали змогу побачити окремі компоненти ставлення.

Слід, утім, зазначити, що розроблені моделі мають, так само як будь-які інші моделі, обмеження, головним чином пов'язані з можливістю відкату назад. Якщо для Естонії як економічно і політично стабільної країни з високим рівнем життя населення такий відкат є малоімовірним (навіть у разі перемоги на чергових виборах правопопулістських партій, які декларують намір ввести законодавчі обмеження для ЛГБТ, інерційність суспільства не дасть змоги підтримці впасти дуже швидко), то для України, яка перебуває у стані війни, такий відкат можливий не тільки в разі втрати державності, а й у випадку перемоги, коли на стан громадської думки впливатимуть мешканці нині окупованих територій, які тривалий час перебували під впливом агресивної гомофобної пропаганди, а також нинішні біженці, які будуть змушені підіймати власні міста з руїни.

Питання про те, які саме чинники можуть впливати на зміну громадської думки, далеко виходить за межі пропонованої статті, однак слід зазначити, що таким чинником не може бути чисельність ЛГБТ сама по собі, адже, як показують регулярно виконувані в Україні оцінки чисельності гомо- та бісексуальних чоловіків, а також транс-людей (Касянчук та ін., 2023), вона є стабільною і, відтак, не є статистично пов'язаною зі спостережуваними змінами. Також, як видно з рисунку 2, таким чинником навряд чи є масштабні події, на кшталт тривалої нестабільності та заворушень, революцій, війн тощо.

Одним із можливих чинників може бути збільшення частки людей, котрі мають серед своїх знайомих відкритих ЛГБТ (так звана гіпотеза контакту), принаймні дані, зібрані на рисунку 5, цьому не суперечать — як видно, в Естонії за даними *Eurobarometer* поступово зростала відкритість ЛГБТ, причому зміни до

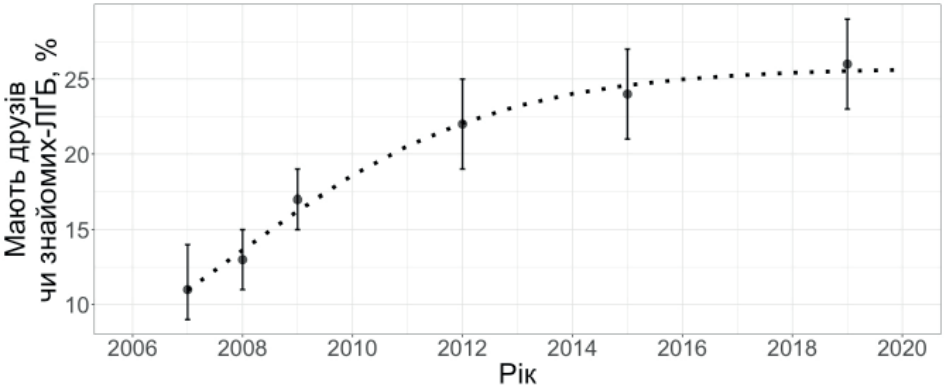


Рис. 5. Наявність друзів чи знайомих-ЛГБ за даними репрезентативних опитувань населення Естонії «Eurobarometer» (2007–2019 рр.). Рисунок створено автором за даними <https://europa.eu/eurobarometer/screen/home> <<https://europa.eu/eurobarometer/screen/home>>. На рисунку: крива візуалізує розраховану за рівнянням (1) модель ($\alpha = 0\%$, $\beta = 26\%$, $\kappa = 4\%$ на рік, $\delta = 2$ роки)

2012 року є значними. До 2012 року, згідно з рисунками 3 і 4, ще триває період стабільно низької підтримки ЛГБТ з боку суспільства, проте вже з 2013-го починається інший період, коли громадська думка швидко змінюється — гіпотетично можна стверджувати, що 2012 року в Естонії було досягнуто необхідного рівня знайомства звичайних людей з ЛГБТ-спільнотою.

Дані, наведені у монографії (Касянчук та ін., 2022), вказують на можливу роль інших чинників, серед яких є збільшення в суспільстві частки соціально активних громадян (себто готових захищати власні порушені права, зокрема через участь у політичних акціях, а також волонтерів).

Насамкінець слід зазначити, яку додаткову цінність має запропонована математична модель. По-перше, вона, як і будь-яка інша, вможливає передбачення принаймні на найближче майбутнє, яке може бути емпірично перевірене у наступних опитуваннях.

По-друге, вона дає змогу звести низку даних різних років до відносно невеликої кількості параметрів застосованого рівняння.

По-третє, оскільки саме рівняння не залежить від формулювання запитань, його можна застосовувати до різних досліджень не тільки всередині однієї країни, а й у різних країнах.

По-четверте, вона дає змогу поставити інші дослідницькі запитання. Наприклад:

Чим саме зумовлюється тривалість початкового періоду стабільно низької підтримки (δ)? (Найочевиднішою гіпотезою тут може бути вплив величини країни — чим більша популяція, тим інертнішою буде система, звісно, можуть бути й інші перевірювані гіпотези.)

Що саме визначає величину швидкості змін громадської думки в період швидкого зростання підтримки (κ)?

Або чим саме визначається максимально високий рівень підтримки (β)? тощо.

І, нарешті, по-п'яте, яка саме змістовна модель інтеракцій між індивідами чи групами може мати наслідком саме такий вигляд моделі математичної? Прими-ром, у природничих науках відомо, що процес (2), яким можна зобразити най-примітивніший результат змін переконання однієї людини за прикладом іншої, дає власне сигмоїду, параметри якої визначаються частками A і B до початку взаємодії (в термінах досліджень громадської думки це будуть % у вибірці), а також швидкістю змін (себто наскільки швидко одна людина змінить свої погляди під впливом іншої людини).

$$A + B \leftrightarrow 2B \quad (2)$$

Оскільки було показано (Jarasiunaite-Fedosejeva, 2022), що погляди людей на ЛГБТ-проблематику хоч і змінюються з часом, проте це відбувається настільки повільно, що вможливує виокремлення відмінностей між поколіннями, то одним із чинників, які варті досліджень, є кількісний вплив на суспільну підтримку ЛГБТ міжпоколінної динаміки.

Висновки

Вивчення стану громадської думки щодо ЛГБТ є новою для української академічної соціології проблематикою, чому стоїть на заваді як її стигматизованість, так і розрізненість наявних кількісних даних. Дані про динаміку цього процесу є ще менш доступними, адже різні наукові проекти або використовують непорівнювані формулювання запитань, або не надають достатньої кількості порівнюваних у часі даних. Водночас ця проблематика має не тільки прикладне значення як чинник розроблення політики протидії стигмі та дискримінації, але становить також теоретичний інтерес, позаяк засвідчує складні зміни в суспільстві, визначає чинники мікро- (зміна установок окремої людини) та макрорівня (вплив окремих спільнот, зміна поколінь, масштабні історичні процеси).

Ґрунтуючись на корпусі отриманих на цей час даних міжнародних і національних досліджень, проаналізовано зміни громадської думки щодо ЛГБТ у двох пострадянських країнах. Як в Естонії, так і в Україні початковий період стабільно низької підтримки прав ЛГБТ, який тривав від моменту відновлення Незалежності після радянської окупації до другої половини другої декади ХХІ століття, змінився періодом відносно нетривалого, але інтенсивного покращення ставлення суспільства до ЛГБТ-проблематики, а досягнута на початку 2020-х років висока підтримка знову стабілізувалася.

На підставі опублікованих даних репрезентативних національних опитувань населення Естонії та України різних років стосовно ставлення до ЛГБТ запропоновано апіорну математичну модель зміни громадської думки у двох країнах. Показано, що вона не суперечить іншим наявним дослідженням. Цінність запропонованої сигмоїдальної моделі полягає не тільки в можливість екстраполяції на найближче майбутнє, а й у тому, що вона дає змогу кількісно досліджувати динаміку суспільних процесів на підставі розрізнених даних і має значний евристичний потенціал, що полягає у вивченні механізмів, які лежать

в основі нелінійних змін громадської думки з приводу гострих суспільних проблем, а також можливих відмінностей між суспільствами різних країн.

Обмеженість даних щодо ставлення громадськості двох країн до ЛГБТ (особливо це стосується України) на разі внеможливе формулювання емпірично обґрунтованих висновків стосовно чинників, які зумовлюють саме такий характер динаміки громадської думки, проте окремі дані дають підстави припустити, що зміна поколінь та зміни в суспільній репрезентації самих ЛГБТ відіграють значну роль. Водночас зіставлення динаміки змін із відомими масштабними суспільними процесами (революції, війни тощо) чи змінами законодавства (ухвалення більш ліберальних щодо ЛГБТ законів), вказує або на відсутність прямого зв'язку зі змінами ставлення до ЛГБТ, або на слабкі кореляції.

Джерела

Зинченков, А.А., Касянчук, М.Г., Кравчук, А.В., Маймулахин, А.Ю., Остапенко, А.И., & Шеремет, С.П. (2011). *Шаг вперёд, два назад: Положение ЛГБТ в Украине в 2010–2011 гг.* Київ: Центр «Наш світ».

Касянчук, М., Маліков, В., Рокицька, О., Трофименко, О., Шестаковський, О., & Шеремет, С. (2022). *Українське суспільство та ЛГБТ напередодні великої війни: Національне дослідження ставлення населення України до лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей.* Київ: ІС НАНУ, ЦСЕП, ЕГЗП-Україна, ГО «Асоціація ЛГБТ «ЛІГА»», Донбас-СоцПроект.

Касянчук, М., Тігар, І., Сальников, С., & Огороднік, С. (2023). *Оцінка чисельності чоловіків, які мають секс з чоловіками, та трансгендерних людей в Україні станом до початку великої війни (2021): Аналітичний звіт за результатами дослідження.* Київ: Центр громадського здоров'я МОЗ України.

Паніотто, В. (2014). Амосов і моделювання соціальних процесів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 199–205.

Повещенко, Г. & Чеховой, Ю. (2001). Математическая модель структурной эволюции общественных производительных сил. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 3, 41–59.

Привалов, Ю., Трофименко, О., Рокицька, О., & Касянчук, М. (2013). *Звіт за результатами дослідження: «Опитування громадської думки для визначення суспільного сприйняття ЛГБТ та шляхів його поліпшення».* Київ: Центр соціальних експертиз ІС НАН України.

Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні: травень 2022 року: аналітичний звіт. (2022). Взято з: https://gay.org.ua/publications/AReport_NashSvit_May2022.pdf

Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні: травень–червень 2023 року. Аналітичний звіт. (2023). Отримано з: <https://gay.org.ua/blog/2023/06/15/spryiniattia-lhbt-liudei-ta-ikh-prav-v-ukraini-traven-cherven-2023-roku-analitychnyi-zvit/>

Ставлення до людей гомосексуальної орієнтації: лютий 2016. (2016). Отримано з: <https://gay.org.ua/publications/soc-poll2016.pdf>

Шестаковський, О., Трофименко, О., Касянчук, М., & Вознесенський, М. (2016). *Післяреволюційна Україна: толерантність чи ухил вправо.* Київ: ЛГБТ-центр «Донбас-СоцПроект».

Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia: 2022. (2022). Retrieved from: <https://www.ilga-europe.org/report/annual-review-2022/>

ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data. (2004). *Data file edition 3.6.* (2004). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS2-2004>

ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data. (2006). *Data file edition 3.7.* (2006). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS3-2006>

ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data. (2008). *Data file edition 4.5.* (2008). Sikt -

Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS4-2008>

ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.4. (2010). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS5-2010>

ESS Round 7: European Social Survey Round 7 Data. (2014). *Data file edition 2.2.* (2014). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS7-2014>

ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data (2016). Data file edition 2.2. (2016). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS8-2016>

ESS Round 10: European Social Survey Round 10 Data (2020). Data file edition 3.1. (2020). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/https://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS10-2020>

ESS6-2012. (2013). <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS6-2012>

ESS9-2018. (2020). <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>

Herek, G.M. & McLemore, K.A. (2019). Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Scale. In: R. Milhausen, J.K. Sakaluk, T.D. Fisher, C.M. Davis, & W.L. Yarber (Eds.), *Handbook of sexuality-related measures*, 4th ed. (pp. 637-639). Routledge.

Herek, G.M. & McLemore, K.A. (2013). Sexual Prejudice. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 309-333. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143826>

Jarasiunaite-Fedosejeva, G. (2022). Generational attitudes towards homosexuality across Europe: Why individual and country-related factors matter? *Global Journal of Sociology: Current Issues*, 12(1), 12-30. <https://doi.org/10.18844/gjs.v12i1.7354>

Kotter, L. (2002). *Sexual Orientation Discrimination in Lithuania, Latvia and Estonia*. Retrieved from: <https://www.lgl.lt/assets/Sexual-Orientation-Diskrimination-2002-ENG.pdf>

Lee, S.Y., Lei, B., & Mallick, B. (2020). Estimation of COVID-19 spread curves integrating global data and borrowing information. *PLOS ONE*, 15(7), e0236860. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0236860>

Manley, S.P. (2018). *Public Opinion regarding LGBT Policies: Determinants, Dynamics, and Consequences of Attitudes in the United States and Europe* [PhD]. The University of Texas at Dallas.

Nogel, I. (1991). Facts about Homosexuality in Soviet Russia and current Estonia. In *Sexual Minorities and Society: the Changing Attitudes toward Homosexuality in the 20th Century Europe* (pp. 115-121). Ajaloo Instituut.

Poushter, J., & Kent, N.O. (2020). *The Global Divide on Homosexuality Persists*. Retrieved from: https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/06/PG_2020.06.25_Global-Views-Homosexuality_FINAL.pdf

R Core Team. (2020). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. Retrieved from: <https://www.R-project.org/>

Rünne, E., Grünberg, L., Merusk, K., Pohl, R., & Oblikas, A. (2023). *LGBT (04/2023)*. Retrieved from: https://humanrights.ee/app/uploads/2023/05/2023-04-LGBT-aruanne_avaldamine.pdf

Sirbu, A., Loreto, V., Servedio, V.D.P., & Tria, F. (2017). Opinion dynamics: Models, extensions and external effects. In: *Understanding Complex Systems* (Issue 9783319256566). https://doi.org/10.1007/978-3-319-25658-0_17

Steffens, M.C. & Preuß, S. (2020). Measuring Attitudes Toward LGBT Individuals: Theoretical and Practical Considerations. In: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1176>

Отримано 09.10.2023

References

Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia: 2022. (2022). Retrieved from: <https://www.ilga-europe.org/report/annual-review-2022/>

- Attitudes towards people of homosexual orientation: February 2016.* (2016). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://gay.org.ua/publications/soc-poll2016.pdf> [=Ставлення 2016]
- ESS Round 2: *European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.6.* (2004). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS2-2004>
- ESS Round 3: *European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.7.* (2006). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS3-2006>
- ESS Round 4: *European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.5.* (2008). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS4-2008>
- ESS Round 5: *European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.4.* (2010). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS5-2010>
- ESS Round 7: *European Social Survey Round 7 Data (2014). Data file edition 2.2.* (2014). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS7-2014>
- ESS Round 8: *European Social Survey Round 8 Data (2016). Data file edition 2.2.* (2016). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS8-2016>
- ESS Round 10: *European Social Survey Round 10 Data (2020). Data file edition 3.1.* (2020). Sikt - Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway - Data Archive and Distributor of ESS Data for ESS ERIC. <https://doi.org/https://dx.doi.org/10.21338/NSD-ESS10-2020>
- ESS6-2012. (2013). <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS6-2012>
- ESS9-2018. (2020). <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>
- Herek, G. M. & McLemore, K.A. (2019). Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Scale. In: R. Milhausen, J.K. Sakaluk, T.D. Fisher, C.M. Davis, & W.L. Yarber (Eds.), *Handbook of sexuality-related measures*, 4th ed. (pp. 637-639). Routledge.
- Herek, G.M. & McLemore, K.A. (2013). Sexual Prejudice. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 309-333. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143826>
- Jarasiunaite-Fedosejeva, G. (2022). Generational attitudes towards homosexuality across Europe: Why individual and country-related factors matter? [In Ukrainian]. *Global Journal of Sociology: Current Issues*, 12(1), 12-30. <https://doi.org/10.18844/gjs.v12i1.7354>
- Kasianczuk, M., Malikov, V., Rokytska, O., Trofymenko, O., Shestakovskii, O., & Sheremet, S. (2022). *Ukrainian society and LGBT on the eye of the great war: National study of the attitude of the population of Ukraine towards lesbians, gays, bisexual and transgender people.* [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine, CSEP, EGHR-Ukraine, LGBT Association LIGA, Donbas-SocProject. [=Касянчук 2022]
- Kasianczuk, M., Titar, I., Salmikov, S., & Ohorodnik, S. (2023). *Population size estimation of men who have sex with men and transgender people in Ukraine as of the beginning of the great war (2021): Analytical report on the results of the study.* [In Ukrainian]. Kyiv: Public Health Center of MoH of Ukraine. [=Касянчук 2023]
- Kotter, L. (2002). *Sexual Orientation Discrimination in Lithuania, Latvia and Estonia.* Retrieved from: <https://www.lgl.lt/assets/Sexual-Orientation-Diskrimination-2002-ENG.pdf>
- Lee, S.Y., Lei, B., & Mallick, B. (2020). Estimation of COVID-19 spread curves integrating global data and borrowing information. *PLOS ONE*, 15(7), e0236860. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0236860>
- Manley, S.P. (2018). *Public Opinion regarding LGBT Policies: Determinants, Dynamics, and Consequences of Attitudes in the United States and Europe* [PhD]. The University of Texas at Dallas.
- Nogel, I. (1991). Facts about Homosexuality in Soviet Russia and current Estonia. In: *Sexual Minorities and Society: the Changing Attitudes toward Homosexuality in the 20th Century Europe* (pp. 115-121). Ajaloo Instituut.

Paniotto, V. (2014). Amosov and modeling of social processes. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 199-205. [=Паніотто 2014]

Poushter, J. & Kent, N. O. (2020). The Global Divide on Homosexuality Persists. Retrieved from: https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2020/06/PG_2020.06.25_Global-Views-Homosexuality_FINAL.pdf

Poveshchenko, G., & Chekhovoy, Yu. (2001). Mathematical model of structural evolution of public productive forces. [In Russian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 41-59. [=Повещенко 2001]

Privalov, Yu., Trofymenko, O., Rokytskaya, O., & Kasianczuk, M. (2013). *Report on the results of the study "Public opinion survey to determine the public perception of LGBT people and ways to improve it"*. [In Ukrainian]. Kyiv: Center for Social Expertises of Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Привалов 2013]

Perception of LGBT people and their rights in Ukraine: May 2022: analytical report. (2022). [In Ukrainian]. Retrieved from: https://gay.org.ua/publications/AReport_NashSvit_May2022.pdf [=Сприйняття 2022]

Perception of LGBT people and their rights in Ukraine: May-June 2023. Analytical report. (2023). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://gay.org.ua/blog/2023/06/15/spryniattia-lhbt-liudei-ta-ikh-prav-v-ukraini-traven-cherven-2023-roku-analitychnyi-zvit/> [=Сприйняття 2023]

R Core Team. (2020). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. Retrieved from: <https://www.R-project.org/>

Rünne, E., Grünberg, L., Merusk, K., Pohl, R., & Oblikas, A. (2023). *LGBT (04/2023)*. Retrieved from: https://humanrights.ee/app/uploads/2023/05/2023-04-LGBT-aruanne_avaldamine.pdf

Sirbu, A., Loreto, V., Servedio, V.D.P., & Tria, F. (2017). Opinion dynamics: Models, extensions and external effects. In: *Understanding Complex Systems* (Issue 9783319256566). https://doi.org/10.1007/978-3-319-25658-0_17

Steffens, M.C. & Preuß, S. (2020). Measuring Attitudes Toward LGBT Individuals: Theoretical and Practical Considerations. In: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1176>

Zinchenkov, A.A., Kasianczuk, M.H., Kravchuk, A.V., Maimulakhin, A.Yu., Ostapenko, O.I., & Sheremet, S.P. (2011). *One step forward, two steps back: The situation of LGBT people in Ukraine in 2010–2011*. [In Ukrainian]. Kyiv: Center «Nash svit». [=Зинченков 2011]

Shestakovskiy, O., Trofymenko, O., Kasianczuk, M., & Voznesenskiy, M. (2016). *Post-revolutionary Ukraine: tolerance or leaning to the right*. [In Ukrainian]. Kyiv: LGBT-Center "Donbas-SocProject". [=Шестаковський 2016]

Received 09.10.2023

МАКСИМ КАСЯНЧУК

Нелінійні зміни громадської думки стосовно ЛГБТ в Естонії та Україні

Упродовж кількох останніх десятиліть становище лесбійок, геїв, бісексуальних і трансгендерних людей (ЛГБТ) суттєво покращилося, а ставлення до цих упосліджених соціальних груп стало більш сприятливим, проте дискримінація ЛГБТ, мова ворожечі та злочини на ґрунті ненависті залишаються поширеними. Ґрунтуючись на корпусі отриманих упродовж 1991–2023 років даних повторюваних репрезентативних міжнародних і національних досліджень, проаналізовано зміни громадської думки щодо ЛГБТ у двох пострадянських країнах. Показано, що попри численні відмінності естонського та українського суспільства, різне законодавче поле та інші чинники, динаміка ставлення до ЛГБТ-проблематики в обох країнах має чимало спільних рис (початковий період стабільно низької суспільної підтримки ЛГБТ змінюється швидким її зростанням, що, своєю чергою, переходить у період стабільно високої підтримки), а процес змін громадської думки в часі може бути описаний логістичним рівнянням. Описаний

у статті характер змін громадської думки є властивим більшості розглянутих даних, а тривалість початкового періоду стабільно низької підтримки (у середньому 11 років для Естонії та близько 20 років для України) є зіставною з періодом, що розділяє два покоління. Застосована математична модель дає підстави прогнозувати, що максимум суспільної підтримки ЛГБТ може бути досягнутий в Естонії наприкінці 2020-х років, а в Україні — на початку 2030-х. На жаль, суспільна стигматизація ЛГБТ-проблематики суттєво обмежує доступність даних, які можуть стати підґрунтям для аналізу. У статті обговорено деякі можливі чинники змін суспільної підтримки ЛГБТ-проблематики (чисельність та відкритість ЛГБТ, нестабільність у відповідних суспільствах / державах тощо), а також окреслено евристичну цінність запропонованої моделі та напрями подальших розробок.

Ключові слова: ЛГБТ, громадська думка, динаміка змін, Естонія, Україна

MAKSYM KASIANCZUK

Non-linear changes in public opinion on LGBT in Estonia and Ukraine

Over the past few decades, the situation of lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people has improved significantly and attitudes towards these vulnerable social groups have become more favorable, but discrimination, hate speech and hate crimes based on sexual orientation and gender identity remain widespread. Based on the corpus of data obtained during 1991–2023 from series of representative international and national studies, changes in public opinion about LGBT people in two post-Soviet countries were analyzed. It is shown that despite the numerous differences between Estonian and Ukrainian societies, different legislative fields and other factors, the dynamics of attitudes towards LGBT issues in both countries have many common features (namely, the initial period of stable low public support for LGBT is replaced by its rapid growth, which, in its turn, passes into a period of stable high support), and the process of changes in public opinion over time can be described by a logistic equation. The nature of changes in public opinion described in the article is applied to most of the considered data, and the duration of the initial period of stable-low support (on average, 11 years for Estonia and about 20 years for Ukraine) is comparable to the period separating two generations. The applied mathematical model gives grounds for predicting that the maximum of public support for LGBT may be reached in Estonia at the end of the 2020s, and in Ukraine at the beginning of the 2030s. Unfortunately, social stigmatization of LGBT issues significantly limits the availability of data that can become basis of the analysis. The article discusses some possible factors of changes in public support for LGBT issues (the number and openness of LGBT people, instability in the respective societies / states, etc.), and outlines the heuristic value of the proposed model and directions for further development.

Keywords: LGBT, public opinion, dynamics of changes, Estonia, Ukraine